

УДК 331:37.03

**Віктор Мадзігон, науковий співробітник лабораторії**

*трудової підготовки і політехнічної творчості АПН України  
м. Київ*

## **РОЛЬ ПРОДУКТИВНОЇ ПРАЦІ У СТАНОВЛЕННІ І ПОВНОЦІННОМУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ**

*У статті досліджується активна участь школярів у продуктивній праці в різних галузях народного господарства, яка стала вирішальним фактором їх політехнічного навчання, морального виховання і підготовки до самостійного трудового життя, повноцінному розвитку особистості учнів загальноосвітньої школи в завданнях 60 – 70-х роках ХХ століття в українській педагогіці.*

**Ключові слова:** *особистість, народне господарство, продуктивна праця, трудове навчання.*

**П**остановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом тривалого часу основними завданнями виховного процесу були “всебічний розвиток особистості” (це завдання, як правило, називали метою виховання), “політехнічна підготовка”, “формування комуністичного ставлення до праці”. Реалізація цих завдань здійснювалася шляхом неодмінного залучення учнів до продуктивної праці. Дефініція всіх цих понять стала безальтернативним дороговказом для кількох поколінь вітчизняних педагогів. Саме у такому трактуванні активно реалізувалися ці завдання в 60 – 70-х роках ХХ століття і в українській педагогіці.

Основним результатом взаємозв’язку продуктивної праці із навчанням учнів мав бути гармонійний розвиток усіх трьох сфер духовного життя особистості: емоційно-почуттєвої, інтелектуальної і вольової (дієво практичної). Зокрема, М.Д. Ярмаченко зазначає; “Продуктивна праця учнів є одним із найважливіших засобів всебічного гармонійного розвитку підлітків і юнацтва” [13].

Вчені вказують на перспективність соціологічної концепції трудового виховання. Соціологічна, або трудова гіпотеза виховання є однією з низки альтернативних концепцій (еволюційно-біологізаторської, психологічної, релігійної, соціокультурної). Вона й сьогодні посідає помітне місце між ними.

Початком виникнення трудового виховання є діяльність первісних людей. Умовами виникнення феномену трудового виховання були: а) потреба первісних людей у виготовленні знарядь праці; б) необхідність передачі трудових умінь виготовлення і використання цих знарядь

наступними поколіннями. Трудове навчання і виховання завжди розглядалося у контексті з продуктивною працею. В українській етнопедагогіці відображено значення продуктивної праці для реалізації завдань розвитку особистості.

Звичною практикою з середини ХІХ ст. стало в багатьох країнах, у тому числі і на території України, залучення дітей до роботи по найму. Досить поширеною була така форма заробітчанства, як багаторічне учнівство у майстра-ремісника. Такі шляхи передачі досвіду називалися “школами учнівства”. Вони витримали тривалий час практичної апробації, були підтримані соціалістами-утопістами, як ефективний засіб розвитку особистості.

Ідею поєднання навчання з продуктивною працею теоретично запропонували ще ранні соціалісти-утопісти Т. Мор [6], Т. Кампанелла [2]. У творах Т. Мора вперше було змальовано ідеальні картини майбутнього, в якому немає дармоїдів, всі люди навчені землеробству та скотарству, а діти поєднують теоретичні заняття в школі з практичною роботою на полях. У ХІХ ст. Р. Оуен успішно реалізував цю ідею, але це поєднання було механічним, бо навчання і продуктивна праця співіснували у нього як паралельні процеси, які зовсім не перетиналися. Кожен з цих процесів мав свою окрему мету.

Р. Оуен стверджував, що виховання повинно включати не лише фізичний та розумовий розвиток, а й продуктивну працю з раннього дитинства. Він уперше показав виховне значення одного з провідних принципів поєднання навчання з продуктивною працею учнів. У 1816 р. ним було відкрито “Новий інститут для формування характеру”, який об’єднував раніше створені ним

## РОЛЬ ПРОДУКТИВНОЇ ПРАЦІ У СТАНОВЛЕННІ І ПОВНОЦІННОМУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

заклади: школу для маленьких дітей 1 – 6 років та початкову школу для дітей віком від 6 до 10 років, вечірню школу для працюючих підлітків [7]. У 1825 р. Р. Оуен організував колонію “Нова гармонія”, в якій школи складали єдину систему із трьох ступенів [8, 10]. Тут учні поєднували навчання з працею в майстернях, саду, полі.

Основою трудового навчання Р. Оуен вважав не ремісничу, а індустріальну працю. На конкретних прикладах він показував, який позитивний вплив на здобуття наукових знань має продуктивна праця. Його система виховання не лише сприяла повноцінному фізичному, розумовому і моральному розвитку дітей, а й ефективно готувала їх до практичного життя. Позитивним є те, що Р. Оуен вважав обов’язковим поєднання навчання з продуктивною працею не тільки для того, щоб покращити засоби виробництва матеріальних цінностей, а й для удосконалення самої особистості. Отже, пропонувалося поєднання двох різних реальностей – фізичної і внутрішньої “семантичної”.

В умовах зарубіжного шкільництва шлях до запровадження продуктивної праці з метою всебічного розвитку особистості виявився досить тривалим. Спочатку залучення дітей до продуктивної праці переслідувало одну мету-економічну. Наприклад, Дж. Локк підкреслював, що не слід брати з державної скарбниці кошти на утримання шкіл для дітей жебраків та злочинних елементів. Він пропонував дозволяти будь-кому з приватних осіб брати цих дітей для виконання посильної для них роботи, а оплату за виконану працю передавати власникові школи для компенсації витрат на утримання цих дітей та для отримання ще й прибутку.

На думку Дж. Локка, фізична праця для дітей буржуа має подвійну користь: по-перше, фізичне навантаження на свіжому повітрі сприяє зміцненню здоров’я, а, по-друге, досконале знання технології виробництва дозволить їм у майбутньому грамотно експлуатувати своїх найманих робітників. На його думку, знанням потрібно надавати практичного характеру, вихованець повинен займатися яким-небудь ремеслом, що може знадобитися діловій людині. Він пропонував використовувати працю для розвитку певних якостей людини [4]. Продуктивна праця розглядалася як засіб гармонізації особистістю фізичної і семантичної реальності.

Значним внеском в історію розвитку теорії навчання і виховання через працю є розроблені Ш. Фур’є, методи залучення учнів до продуктивної праці. На його думку, до 20 років

підлітки повинні “освоїтися з землеробством, промисловістю, ремеслами, мистецтвами і науками, бо завдяки цьому “створюється гармонія духовного і фізичного світу людини”. Природничий, технологічний, мистецький профілі сучасної підготовки є аналогами пропозицій Ш. Фур’є [1].

Дж. Беллерс запропонував у 1695 р. ідею зміни суспільства шляхом трудового виховання всього народу з допомогою коледжів, у яких підлітки і юнаки – вихідці з різних соціальних прошарків – виховувалися б у дусі працелюбності. Цей проект передбачав організацію такого навчально-виховного закладу, в якому б поєднувалося промислове підприємство і школа трудового виховання. У Дж. Беллерса ідея трудового виховання не мала характеру вузького професіоналізму. Він акцентував увагу на впливові трудового виховання на фізичний і розумовий розвиток, на вихованні волі і характеру. На його думку “вже чотирьохлітніх та п’ятилітніх дітей, хлопчиків та дівчаток можна навчати в’язати, прясти, чесати вовну тощо”. Він стверджував, що не пов’язане з фізичною працею навчання, не набагато краще, а ніж навчання неробству, що фізична праця так само необхідна для здоров’я, як і їжа. Дж. Беллерс підкреслював думку, що у робочих коледжах, де праця і навчання взаємодоповнюються, громадське виховання буде набагато ефективнішим. Така ідея була частково реалізована у практиці радянської школи педагогів-новаторів у 60 – 70-х роках ХХ століття.

Новаторськими були ідеї Ж.-Ж. Руссо щодо трудового навчання і виховання. Він був глибоко переконаним, що людина може забезпечити собі волю і незалежність насамперед власною працею. Саме тому найдієвішим засобом виховання Ж.-Ж. Руссо вважав ручну працю (садівництво, городні роботи, столярна, слюсарна праця тощо). Кожен, на його думку, неодмінно має оволодіти якимось ремеслом, щоб у майбутньому мати змогу утримувати себе й свою родину. Але чи не найголовнішим у його концепції трудового виховання є те, що стало наступним кроком у напрямі до політехнізму: Ж.-Ж. Руссо був палким прихильником багаторемісничої підготовки дитини. Лише у такий спосіб, на його думку, можна досягти свідомого вибору найбільш привабливої і вигідної професії. Поєднаний навчання з працею “трудова метод навчання” забезпечує, на думку Ж.-Ж. Руссо, свідоме й міцне засвоєння знань. Окрім того, він чітко усвідомлював, що залучення дитини до праці дорослих забезпечує ознайомлення її не лише з

## РОЛЬ ПРОДУКТИВНОЇ ПРАЦІ У СТАНОВЛЕННІ І ПОВНОЦІННОМУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

трудовами процесами, а й з трудовими відносинами.

Ідея поліремісничої підготовки дитини виникла у нього значною мірою під впливом власного життєвого досвіду. Адже у роки дитинства отроцтва і юності він, щоб вижити, змушений був перепробувати близько трьох десятків професій. Але не лише самі умови життя привели Ж.-Ж. Руссо до ідеї поліремісництва. Цьому сприяли ще й його роздуми над проблемою розподілу праці. Він висловлює думку, що саме розподіл праці, з якого починається сучасна культура і знищує природну рівність людей і їхню свободу. Адже людина, обмежуючи свою діяльність одним якимось заняттям і стаючи професіоналом, потрапляє в залежність від інших людей: землевласник попадає в залежність від коваля, коваль – від землевласника. І чим більше продовжується розподіл праці з притаманною йому спеціалізацією, тим сильнішими стають обмеження, в які потрапляє людина.

Щоб уникнути згубного напряду у розвитку особистості, Ж.-Ж. Руссо вважав, що дитині потрібно пропонувати для оволодіння різні види праці, але при цьому слід керуватися принципом корисності, сумісністю ремесла з психологічними особливостями вихованця; відповідності виду роботи статі дитини; розвивальними можливостями ремесла. Ідея поліремісничої трудової підготовки є важливою для розуміння сутності продуктивної праці учнів 60 – 70-х років ХХ століття.

Кожен вихованець, на думку Ж.-Ж. Руссо, має оволодіти ручною працею, яка наближує людину до “природного стану”. Саме участь у трудовій діяльності забезпечує усвідомлення вихованцем і соціальних відносин та дає йому змогу забезпечити себе матеріально за будь-яких змін долі [10]. Взаємодія з природною і соціокультурною сферами як основна умова розвитку, “природний стан” людини у процесі продуктивної праці – це ідеї різних епох, які лишаються актуальними для педагогіки. Продуктивна праця розглядається як найефективніший засіб повноцінного пізнання і розвитку особистості.

Дещо схожі, але вже більш помірковані положення спостерігаються і у творах Л.М. Толстого. Говорячи про “природний розподіл праці”, він стверджує, що професійна спеціалізація відзначається захопленням чужою працею й неодмінно призводить до виникнення нерівності між людьми [11].

Значним внеском відомого швейцарського демократа Й.Г. Песталоцці у педагогічну науку є

те, що він практично застосував принцип зв'язку навчання з продуктивною працею. На відміну від своїх попередників, педагог стверджував, що саме цей принцип стане основною умовою гармонійного розвитку дитини. Й.Г. Песталоцці сформулював положення, які в подальшому мали значний вплив на становлення та розвиток ідеї трудової школи. На його думку, у дітей потрібно розвивати різнобічні здібності та навички, які необхідні для швидкої адаптації до практичної діяльності в різних галузях господарства. Уперше в історії Й.Г. Песталоцці поставив питання про відкриття трудової політехнічної школи [9]. Ним чітко визначений зміст трудової підготовки: домашнє господарство; сільське господарство; промисловість, а також ставилася вимога про необхідність спеціального підрозділу, в якому б була ясно викладена відповідна профінформація.

У навчальних закладах для бідних дітей, на думку Й.Г. Песталоцці, варто було організувати професійне навчання і забезпечити безпосередню участь дитини у продуктивній праці. Підготовка дитини до участі у праці має, на його думку, відповідати низці вимог:

1. Розвивати здатність творчо розв'язувати поточні виробничі завдання.
2. Сформувати ставлення до праці як до складного і необхідного заняття.
3. Навчити дитину з допомогою спеціально розробленого комплексу вправ правильно користуватися інструментами та інвентарем.
4. Максимально наблизити умови праці в навчальному закладі до реальних умов, з якими вихованцю доведеться зіткнутися у дорослому житті.

Й.Г. Песталоцці на початку свого педагогічного експерименту запропонував залучення вихованців до продуктивної праці, щоб хоч якось забезпечити матеріальні умови утримання дітей у притулку за умов відсутності фінансової підтримки з боку держави. Цей вимушений крок виявився досить вдалим не лише у матеріальному відношенні. З'ясувалося, що регулярна продуктивна праця є важливим стимулом активного засвоєння саме того навчального матеріалу, який має істотне практичне значення. Вона, водночас, є й могутнім засобом морального виховання і навіть перевиховання, сприяє формуванню почуття власної гідності, впевненості у власні сили. А здобуття корисної професії дозволяє дитині оптимістичніше дивитися у майбутнє. Досвід продуктивної праці, апробований Й.Г. Песталоцці, був сприйнятий і розвинений у трудовій школі радянського періоду.

Проблемам трудового виховання велику увагу

## РОЛЬ ПРОДУКТИВНОЇ ПРАЦІ У СТАНОВЛЕННІ І ПОВНОЦІННОМУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

приділяв і видатний чеський педагог Я.А. Коменський. Значне місце в його педагогічній системі посідало питання навчання і виховання підлітків: як виростити їх гармонійно розвинутими, обізнаними з навичками користування знаряддями сучасного виробництва. На думку педагога, починаючи з чотирьох років, дитину потрібно залучати до найпростіших видів ручної праці. Я.А. Коменський вперше в історії педагогіки ввів нині ручну працю в курс шкільної програми. “Учні повинні ознайомитися з усіма більш загальними прийомами ремесел” [3, 211]. Я.А. Коменський до основ людської величі відносив пошуковий інтелект, волю, спрямовану на пошук блага і прагнення до дії. Видатний педагог розглядав трудове навчання і пов’язану з ним продуктивну працю як основу гармонійного розвитку особистості, як поєднання двох нетотожних реальностей – зовнішніх і внутрішніх.

У педагогічній спадщині К.Д. Ушинського багато уваги приділено питанню трудового виховання та навчання. У його поглядах на цю проблему можна виділити такі напрями: розробка питань дидактики трудового навчання, теоретичне обґрунтування трудового навчання, вивчення і аналіз передового досвіду в інших країнах, ознайомлення учнів з окремими професіями і виробничими галузями через навчальні книги. К.Д. Ушинський, розглядаючи місце праці в житті людини, показав, якою необхідною умовою трудове виховання є для фізичного, розумового, морального вдосконалення особистості. Природа людини, особливо дитини, завжди прагне до праці. Як джерело виховання праця повинна бути свідомою, значущою, цілеспрямованою, творчою. Тоді вона дає справжню насолоду людині. Він пов’язує навчання з певними зусиллями, з формуванням загартованого і підготовленого до життя працівника. І саме тут він особливого значення надає трудовому вихованню. “Матеріальні плоди праці, – зазначав К.Д. Ушинський, – можна відібрати, успадкувати, купити; але внутрішньої, духовної, животворної сили праці не можна ні відібрати, ні успадкувати, ні купити... вона лишається у того, хто працює” [12, 107]. А тому, на думку К.Д. Ушинського, залучати дітей до продуктивної праці потрібно з раннього дитинства. Проте, педагог не ототожнював працю фізичну та працю розумову. Він вбачав ідеал в розумному поєднанні цих видів праці, при цьому виступав проти “легкого” навчання, вважаючи, що навчання є працею. Але поєднання продуктивної праці з розумовим вихованням він розглядав лише в межах сім’ї, а не школи.

Ідеї К.Д. Ушинського про морально-виховну роль праці, про правильну організацію навчання і відпочинку, про поєднання фізичної і розумової праці були значним внеском у розвиток вітчизняної педагогіки.

**Висновки.** Отже, активна участь школярів у продуктивній праці в різних галузях народного господарства стала вирішальним фактором їх політехнічного навчання, морального виховання і підготовки до самостійного трудового життя, повноцінного розвитку особистості учнів загальноосвітньої школи в завданнях 60 – 70-х роках ХХ століття в українській педагогіці.

Зв’язок школи з життям створив сприятливі умови для виховання в учнів працьовитості. Після закінчення середньої і восьмирічної школи значна частина її вихованців включалася безпосередньо в трудову діяльність. Вивчення архівних матеріалів, ознайомлення з досвідом роботи шкіл дає одночасно можливість відзначити і окремі недоліки в організації праці дітей. Спостерігалася захопленість, насамперед, господарськими результатами і недооцінювалася основна мета праці – сприяння всебічному розвитку природних нахилів, здібностей, формуванню моральних якостей в учнів. Керівники ряду шкіл, вчителі не аналізували, які вміння, навички набувають учні в праці, якою мірою вони використовують творчі зусилля, поглиблюють, закріплюють теоретичні знання, набуті на уроках, які емоції викликає трудова діяльність.

1. Бебель А. Шарль Фур’є. – М.: Изд-во ВЦСПС, 1923. – 194 с.

2. Кампанелла Т. Город Солнца. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1954. – 520 с.

3. Коменський Я.А. Велика дидактика // Вибрані педагогічні твори. – К.: Рад. школа, 1940. – Т. 1. – 248 с.

4. Локк Дж. Мысли о воспитании // Педагогическое наследие/ Сост. В.М. Кларин, А.Н. Джуринский. – М.: Педагогика, 1988. – С. 145 – 179.

5. Локк Дж. Сочинения: В 3-х т. / Под ред. И.С. Нарского, А.Л. Субботина. – М.: Мысль, 1988. – Т. 3. – 668 л.

6. Мор Т. Утопия. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – 300 с.

7. Оуэн Р. О новом нравственном мире. О новой классификации общества в соответствии с возрастом и опытом его членов // Избранные сочинения: Произведения 1836 – 1849 гг. – Москва – Ленинград: Изд-во Академии наук СССР, 1950. – Т. 2. – С. 58 – 86.

## ФЕНОМЕН ВИДАТНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СПІВАЧКИ ІРИ МАЛАНЮК

8. Педагогические идеи Роберта Оуена. – М., 1940. – 264 с.
9. Песталоцци И.Г. Трудовая народная школа // Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. – М.: Педагогика, 1981. – Т. 1. – С. 249 – 321.
10. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или О воспитании. – М., 1896. – 324 с.
11. Толстой А.Н. Ромену Роллану / Педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1989. – С. 497 – 503.
12. Ушинський К.Д. Праця в її психічному і виховному значенні // Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. 1. – С. 104 – 120.
13. Ярмаченко М. Продуктивна праця учнів // Педагогічний словник / За ред. М.Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 379 с.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2008.

УДК 7.071.2 (477) “XX”

Марія Лев, доцент кафедри народних музичних інструментів та вокалу  
Дрогобицького державного педагогічного університету  
імені Івана Франка

## ФЕНОМЕН ВИДАТНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СПІВАЧКИ ІРИ МАЛАНЮК

У статті висвітлюється феномен вокальної творчості, оперно-сценічної та педагогічної діяльності української співачки світового рівня Іри Маланюк, ім'я якої у радянські часи було заборонене. Розглядаючи універсалізм виконавської майстерності видатної артистки, особливо підкреслюється її патріотизм та необхідність вивчення, популяризації й введення у сучасну педагогічну практику її вокального мистецтва.

**Ключові слова:** оперні жанри, співані твори, вокально-виконавська творчість.

**Постановка проблеми.** У невидимій боротьбі за ідентичність національних культур, яка точиться у світі безупинно, в історії української культури, рівно ж і музичної, залишається багато білих плям, які потрібно заповнювати, вивчаючи її регіональні особливості, відновлюючи несправедливо забуті імена, вводячи у практичний виконавський і педагогічний обіг замовчувану спадщину як народну, так і професійну, вивчаючи здобутки української діаспори.

Ім'я Іри Маланюк зі Станіслава, співачки світової слави, є знаковим, або харизматичним, завдяки величезному авторитету, яку вона своїм талантом, невтомною й жертвовною працею здобула як в українських діаспорних колах, так і у широкій міжнародній спільноті.

В Україні це ім'я стало відоме тільки на початку 90-х рр. XX століття, і, з того часу, безупинно поширюється популярність її вокальної творчості, яку необхідно впровадити як у педагогічну, так і виконавську практику. Відтак зростає і необхідність наукового осмислення життєвого шляху й вокально-виконавської творчості Ірини Маланюк.

**Мета** дослідження полягає у вивченні особливостей життєвого шляху та творчого портрету І. Маланюк, співачки меццо-сопрано, яскравої представниці українсько-австрійської діаспори.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Вперше (протягом повоєнного періоду) співачка потрапила в Україну на початку 90-х років XX ст. З цього часу і починаються спроби зібрати про неї матеріал і науково осмислити його. Так, крім низки газетних публікацій, пов'язаних з візитом І. Маланюк в Україну, у 1994 з'являється перша монографічна розвідка доктора мистецтвознавства, професора Львівської консерваторії С. Павлишин [9], 1999 у Відні виходять друком мемуари І. Маланюк (2001 у Львові – українською) [5], пише спогади про неї видатний “український австрієць” диригент і композитор Андрій Гнатишин [2], а також славний український співак в Європі і майже невідомий в Україні – Мирослав Скала-Старицький [7], крім того описують українську співачку М. Головащенко [3] та М. Черепанин [11], час від часу, у зв'язку з Вагнерівськими фестивалями у Львові про неї згадують львівські газети [6]. Інформацію про всеукраїнський вокальний конкурс імені